

УДК 821.161.1'04.09

DOI 10.31654/2520-6966-2021-19F-104-45-53

Самойленко Г. В.

доктор філологічних наук, професор, завідувач
кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Гоголівський колорит в сюжетній основі повісті «Сорочинський ярмарок»

У статті вперше в систематизованому вигляді розкрито в повісті М. Гоголя «Сорочинський ярмарок» використання кольору в тісному взаємозв'язку з його смисловим навантаженням ще з часів прийняття християнства на Русі і закріплення його в народній творчості та художній літературі. Автор статті на конкретних прикладах мовних структур, у яких використані різні назви кольорів показує, як Гоголь користується цими кольорами за певної поведінки персонажів «Сорочинського ярмарку», і змінює семантику кольорових відтінків, а то і замінює іншим кольором. Гоголь використовує не лише багатогранну гамму різних кольорів, але й їх відтінків, що дає можливість яскравіше намалювати портрети героїв, їх одяг, але й обставини, в яких проходить дійство.

Ключові слова: М. Гоголь, «Сорочинський ярмарок», різнобарв'я кольорів, лексика, семантика, мова.

Постановка проблеми. У житті кожного народу колір відіграв певне смислове навантаження. Ще в XI–XII ст. у Київській Русі він символізував собою певний бік земного і небесного життя: зелений, жовтий – Небесне Царство; білий – Преображення Господнє; синій, голубий – перетворення земного в небесне; зелений – це усе земне; пурпурний – символ царської влади тощо. Крім цього, майже кожний колір мав свої особливі відтінки. Мозаїка, яка використовувалася в храмах, відзначалася саме цим багатством. Її дослідники зазначають 130 відтінків: 25 зеленого, 23 коричневого, 19 синього і золотого. Але з кожним новим історичним часом сенс кольорової інформації міг змінюватися, модифікуватися, обростати новими значеннями, втрачати первинні [1].

Про місце кольору в житті людини писали вчені різних наук: психології, філософії, мистецтвознавства, мовознавства тощо. Зверталися до цієї проблеми і літературознавці, бо кожний художник слова в зображенні своїх героїв, оточуючого їх світу використовував різні фарби, які допомагали йому якомога краще представити

читачеві як своїх персонажів, так і все те, що їх оточувало. Це робив і Микола Гоголь у своїх творах, на що звертали увагу деякі дослідники, зокрема Андрій Бєлий, Володимир Набоков, Юрій Манн [1а], а також Н. Орлова, О. Банзерук та деякі інші. Цей аспект творчості письменника найменше вивчений. А повість «Сорочинський ярмарок» зовсім не включався в контекст проблемного дослідження.

Формування мети дослідження. Мета нашого дослідження в тому, щоб на основі конкретних мовних одиниць, пов'язаних з кольором у повісті «Сорочинський ярмарок», показати різноманіття кольорової гами у творі, яку використовує М. Гоголь, і виявити, яке навантаження несе на собі той чи інший колір, визначивши при цьому семантику кольорових компонентів.

Виклад основного матеріалу. Повість М. Гоголя «Сорочинський ярмарок» займає особливе місце в творчості письменника. Вона відкриває його знаменитий збірник «Вечори на хуторі біля Диканьки», вводить нас у світ українського життя. С. Т. Аксаков назвав першу частину «Вечорів» і повість зокрема – «свежестью, ароматом юности» [2]. Це дійсно так, бо світ, описаний у повісті, юний Гоголь добре знав. Навчаючись у Гімназії вищих наук кн. Безбородька у Ніжині (1821–1828 рр.), він часто відвідував ярмарки, яких у місті було три на рік – Троїцька, Покровська, Всеїдна, а також щотижневі базари, які створювали в ньому особливу атмосферу.

Ніжин на той час був помітним торговим центром у регіоні. Гоголь любив бувати на ярмарках, відчувати подих її, зустрічатися з яскравими її учасниками. І можна лише шкодувати, що не збереглася його сатира «Нечто о Нежине, или Дуракам закон не писан», у якій Всеїдній ярмарці був присвячений цілий розділ.

Ніжинські ярмарки проходили на трьох великих площах. Базарний майдан знаходився біля річки Остер, неподалік від Замкової Богоявленської церкви з лавками, де кожний день проходила торгівля «І чого там тільки не було? – записав у своєму щоденнику один із подорожуючих. – Дрова, колеса, солома, сіно, сало, дьоготь, масло, бублики, млинці, всі істівні припаси in crudo і все, що тільки можливе» [3]. Саме тут Гоголь прислухався до перегукувань, перекупок, спостережливих селян, які приїхали на базар продати пшеницю чи теля, боячись, щоб не ошукали цигани чи інші ярмаркові ділки. Він часто заслуховувався сварками, які спостерігалися між перекупками та іншими учасниками ярмаркового дійства, мелодійними піснями кобзарів та лірників, записував до своєї «Книги всякої всячини, или Подручной энциклопедии» все те, що його цікавило і що пізніше він використовував у своєму знаменитому творі [4].

На ярмарку були і ніжинські проквашені огірочки, мариновані вишні, сливи, гриби, знамениті ніжинські наливки і горілки, проникнуті своєрідним смаком і ароматом, які притягували до себе любителів витончених напоїв. До ларьків ярмаркової площі примикали тютюнові лавки, які торгували знаменитим ніжинським папушним табаком з великим жовтим листям. Чого тільки не було на ніжинських ярмарках.

Все це знайшло своє втілення у «Сорочинському ярмарку», який представлений читачам як велике веселе життєрадісне дійство, у якому беруть участь багаточисельні, яскраво описані Гоголем, персонажі. При цьому письменник більше звертає увагу на предметний світ, не описуючи його детально. Цим він дає відчуття динаміку сільської ярмарки, коли «весь народ срастается в одно огромное чудовище и шевелится всем своим туловищем на площади и по тесным улицам кричит, гогочет, гремит. Шум, брань, мычание, бляение, рев – все сливается в один пестрый говор. Волы, мешки, сено, цыгане, горшки, бабы, пряники, шапки – все ярко, пестро, нестройно; мечется кучами и снуется перед глазами...» [5]. І тут не потрібні якісь кольорові уточнення. І без них все читачеві ясно.

Інша справа – опис природи, портретні зображення персонажів тощо. І тут Гоголь звертається до використання кольорових характеристик, які надають описові своєрідну художньо-виразну замальовку.

Повість «Сорочинський ярмарок» не багата на кольоративи. На основі суцільної вибірки статистичним методом у її тексті було вибрано 67 слововикористань. Найбільше зустрічаємо червоний колір – 19 разів, із них половина пов'язана з «червоною свиткою», зелений – 8 разів, білий – 7, в основному у поєднанні з «білою свиткою», чорний – 3, двічі голубий, срібний, темно-коричневий, сірий, рожевий, синій тощо. Знаходимо і похідні від певних кольорів: чистий, темний, сивий, карий, вогнений, світлий, темно світлий, чорнобривий, сермяжний та інші.

Переважає більшість кольорових компонентів використовувалася у повісті «Сорочинський ярмарок» при описові природи, портретних характеристиках персонажів та описові їх одягу. Крім цього, деякі з них впливають на композиційну основу твору та його емоційну ситуацію, якою проникнутий гоголівський твір.

Природа у повісті прекрасна. Особливо зачаровує нас вступна частина твору, де описується один із літніх днів: «Как упоителен, как роскошен летний день в Малороссии! Как томительно жарки те часы, когда полдень блещет в тишине и зное и голубой неизмери-

мый океан, сладострастным куполом нагнувшийся над землею, кажется, заснул, весь потонувши в неге, обнимая и сжимая прекрасную в воздушных объятиях своих! На нем ни облака. В поле ни речи. Все как будто умерло» [5, с. 14]. І далі М. Гоголь розширює цей опис, наповнюючи його кольоровими епітетами «серебряные песни жаворонка», «темная, как ночь, тень», «серые стога сена», «золотые снопы хлеба». Всі ці кольорові відтінки предметів та явищ відповідають їх природній характеристиці.

Описуючи річку Псьол, ту прохолоду, яка іде від її водяного потоку, письменник доповнює деякими кольоровими деталями, це і «темно и светло-зеленые листья» осокорів, і «зеленые кудри» дерев, і «серебряная грудь... реки-красавицы». Вони роблять текст ліричним, наповнюють природу людськими почуттями. І як завершуючий акорд звучать слова автора: «... небо, зеленые и синие леса, люди, возы с горшками, мельницы – все опрокинулось, стояло и ходило вверх ногами, не падая в голубую прекрасную бездну» [5, с. 16]. Інколи Гоголь замінює колір на предмети, які його носять: «Изумруды, топазы, яхонты эфирных насекомых сыплются над пестрыми огородами», «при сильном ветре прыщет золото» [5, с. 14]. Це все зустрічаємо в описі природи.

Декілька цікавих кольорових епітетів Гоголь використовує при портретній характеристиці персонажів. Описуючи дочку Солопія Черевика Параску, він подає типовий для народно-поетичних творів опис: «На возу сидела хорошенькая дочка с круглым личиком, с черными бровями, ровными дугами поднявшимися над огненными карыми глазами, с беспечно улыбавшимися розовыми губками, с повязанными на голове красными и синими лентами, которые, вместе с длинными косами и пучком полевых цветов, богатою короною покоились на ее очаровательной головке» [5, с. 15].

Чорні брови, карі очі, рожеві губки, червоні та сині стрічки – все це часто зустрічаємо в українських піснях.

Поступово ця портретна характеристика збагачується: «Подперши локтем хорошенький подбородок свой, задумалась Параска, одна, сидя в хате. Много грез обвивалось около русой головы. Иногда вдруг легкая усмешка трогала ее алые губки и какое-то радостное чувство подымало темные ее брови, а иногда снова облако задумчивости опускало их на карые светлые очи» [5, с. 36].

Тут слід зазначити мовні особливості: означення, яке носить на собі ознаки кольору, стоїть переважною більшістю перед означуваним словом. Це створює певну мелодійність тексту.

Інколи спостерігається неодноразове повторення кольору і його похідних.

Інший підхід обирає Гоголь для портретної характеристики ще одного основного героя повісті – Грицька Голопупенка. Письменник звертає при його характеристиці на одну деталь: серед парубків виділявся один «одетый пощеголеватее прочих, в белой свитке и в серой шапке решетилловских смушек, подпершись в бока, молодецки поглядывая на проезжающих» [5, с. 17]. Відмітивши деталі одягу – білу свитку і сіру шапку, Гоголь подальшу характеристику юнака передає через світосприйняття Парасі: «Красавица не могла не заметить его загоревшего, но исполненного приятности лица и огненных очей» [5, с. 17]. І далі: «... парубок в белой свитке с яркими очами стоял перед нею» [5, с. 19]. В подальшому Гоголь у спогадах Парасі про зустріч з парубком доповнює портретну характеристику Грицька словами героїні: «Какой же он хороший! Как чудно горят его черные очи!» [с. 36].

Таким чином, в характеристиці Грицька автор використовує чотири кольори: білий, сірий, яскравий, огнений, чорний. Кожен із них має своє смислове наповнення. Білий колір підкреслює чистоту почуттів героя, його благородні світлі вчинки (він готовий продати воли по дешевій ціні цигану за те, що він допоможе висватати Парасю).

Сірий колір знаходиться між білим і чорним. Сіра шапка покриває голову, важливий елемент портрету, і далі іде характеристика очей: «яркие, огненные» и «черные». У даному випадку перше означення є похідним від червоного – символу крові й вогню, це гарячий колір, чорний – символ темряви, зла, смерті, всяких злих сил, процесів. Саме ці кольори змушують задуматися, що являє собою Грицько Голопупенко. В українській демонології, як вказує М. Драгоманов, це ім'я Грицько, Григорій служило для одного із означень чорта [6]. На це звернули увагу і упорядники Приміток до повісті «Сорочинская ярмарка» [7]. Якщо прийняти гіпотезу, що Грицько – це той, хто водиться з нечистою силою, а може і сам є нечиста сила («огненные», «черные» очі), та й ім'я його батька Охрім в українській демонології означало знахар, упир, вампір та й подальші факти несурозності його поведінки теж підштовхують до цього: тільки нечистий міг закидати грязюкою і обляяти незнайому йому уже у віці жінку, яка сиділа на возі поруч з дівчиною, яка так сподобалася юнакові. І лише нечистий міг її сприймати як свиню. А, як відомо, в повісті нечиста сила асоціюється зі свинею.

В українському фольклорі свиню називають Хіврею, Хавронією, а це ім'я носить і героїня повісті. Грицько називає її дияволом, і Гоголь завершує цю характеристику портретною кольоровою деталлю: «... красные щеки ее превратились в огненные». Якщо звернути на її одяг – нарядну шерстяну зелену кофту з нашитими червоними хвостиками, багату плахту, «пестревшую, как шахматная доска» та червоне повне обличчя, то можна погодитися з автором, що це все створювало «неприятное, столь дикое» враження. В цих кольорах змішувалося те, що не поєднувалося у своїй гармонії кольорах відтінків. Коли Хівря сердилася, то її червоні щоки ставали вогненні, а з її уст «треск отборных слов посыпался дождем на голову разгульного парубка» [5, с. 17]. І найменування «столетняя ведьма» сприймається як реальний факт, бо і подальша її поведінка тільки підтверджує це.

Крім цього випадку, слід звернути увагу і ще на один факт поведінки Грицька, на його зговір з циганом (а в народі говорять, що цигани водилися з нечистою силою). І саме в цей момент все навколо горить, все покривається «огненно-розовым цветом» від сонця, що заходило за обрій, а «зеленые фляжки и чарки на столах у шинкарок превратились в огненные; горы дынь, арбузов и тыкв казались вылитыми из золота и темной меди» [5, с. 23].

Кольоровий набір фарб близький до бісівського одягу. Згадаймо, як сприймає чортову червону свитку жид: «сукно такое, что и в Миргороде не достанешь! а красный цвет горит, как огонь, так что не нагляделся бы!» [5, с. 28].

Таким чином, бісівське постійно крутиться навколо Грицька і здавалось би, що і герой повісті причетний до цього. Але автор декілька разів замінює ім'я Голопупенка на «парубок в белой свитке», підкреслюючи цим благородним кольором головне – чисте його кохання до Парасі. Крім цього, Гоголь, описуючи портрети молодих, більше керувався народно-пісенними ознаками українців, для яких були характерні чорні брови, карі (інколи чорні) очі. І тут темний колір не співпадає із загально прийнятими його ознаками як символу недобрих справ. У даному випадку природна ознака обличчя українця не носить нічого негативного.

Цікаво, що на сторінках тексту, де автор вживає назву «червона свитка», немає «білої свитки». Все це відділяє Грицька від бісівської справи, яку здійснює циган. Він не присутній у цих сценах.

Частіше за всіх Гоголь використовує червоний колір. Він виступає як своєрідна характеристика портретної деталі чи ознаки одягу: «красные щеки ее превратились в огненные» [у Хіврі, 5, с. 17], «крас-

ные ленты» [5, с. 18] «красные товары» [5, с. 21], «цветистый по красному полю платок» [5, с. 21], «красные сапоги» [5, с. 22]. У названих прикладах функції кольору різні, і це дає право говорити про багатогранність кольорової гами. Колір один, але суб'єкти, з якими він сполучається, найрізноманітніші.

У народі червоний колір сприймається як символ крові, вогню. В той же час він може підкреслювати повноту життя, його красу, або ж помсту, ворожнечу. Він виступає і символом любові, символом страждань. Як вказано у Святому писанні, червоний колір – це символ Божої любові до людей тощо. Він може носити і певні відтінки – «розовые губки» Параски, «угасающий день пленительно и ярко румянился» [5, с. 23], «ослепительно блистали верхи белых шатров и яток, осененные каким-то едва приметным огненно-розовым светом» [5, с. 23].

У повісті «Сорочинський ярмарок» червоний колір у поєднанні з популярним у народі одягом – свитка – «красная свитка» носить символічне значення. Гоголь підкреслює: «Красный цвет ее горит, как огонь» [5, с. 28]. З одного боку – це предмет нечистої сили, якої бояться учасники ярмарки, і лише з її назвою у людей «волосы поднимались дыбом» [5, с. 20]. Гоголь у VII розділі повісті передає загальний людський страх через сприйняття «красной свитки» окремими учасниками ярмаркового дійства. Це і стан старої, що продавала бублики, Черевика і кума Цибулю, який розповів історію червоної бісівської свитки, і всіх слухачів цієї історії. Письменник передає описом ярмарки загальний страх, який охопив все навколо: «Ярмарка зашумела. Овцы заблеяли, лошади заржали; крик гусей и торговок понесся снова по всему табору – и страшные толки про красную свитку (підкреслення авторське), наведшие такую робость на народ в таинственные часы сумерек, исчезли с появлением утра» [5, с. 32]. Але це було недовго, бо то в одному місці, то в іншому з'являються або ж «красный обшлаг» [5, с. 34] або ж «кусок красного рукава свитки» [5, с. 34].

І все ж у повісті червона свитка, хоча і виступає символом страху, вона відіграє й іншу роль, бо саме завдячуючи умовній функції, бо насправді її не було, Грицько і Парася змогли поєднатися, зіграти весілля, не дивлячись на підступи мачухи Хіврі, бо вони покохали одне одного. Реальне і фантастичне стали на свої місця. Виявилось, що і Гриць не мав ніякого відношення до нечистої сили, і циган використав народне повір'я у своїх комерційних справах. А страх, задовольнивши свої амбіції в кінці повісті, відступив на деякий час, давши можливість людям повеселитися.

І останній XIII розділ наповнюється зовсім іншими фарбами: «біла свитка» символізує невинність, чистоту і радість; «зелененький барвіночок» – молодість, мир і спокій. «Все обратилось, волею и неволею, к единству и перешло в согласие. Люди, на угрюмых лицах которых, кажется век не проскальзывала улыбка, притопывали ногами и вздрагивали плечами. Все несло, все танцевало [5, с. 38]. Весілля, як відмітив Ю. Манн, це вказівка на продовження життя, його нова сходи́нка, новий вузол у вічному потоці [8].

Таким чином, вивчення функціонування колорем у повісті «Сорочинський ярмарок» свідчить про їх різноманітність, що сприяє художньо-образному збагаченню виразної палітри описів природи, портретних характеристик дійових осіб ярмарки, про необхідність подальшого їх вивчення у творчості М. Гоголя, бо це дає можливість розширити багатство художніх прийомів, які автор використовує у своїх творах, послужить яскравим прикладом для творчого наслідування.

Література

1. Багнюк А. Символы украинства: художньо-інформаційний довідник. Тернопіль, 2009. 832 с.
1. а. Белый А. Мастерство Гоголя: Исследования. Москва: МАЛП, 1996. 638 с.; Манн Ю. В. Творчество Гоголя: смысл и форма. С.-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2007. 744 с.; Банзерук О.В. Функции колоративов в повести Н. Гоголя «Страшная месть». «*Вечера на хуторе близ Диканьки*» Н. В. Гоголя: *лингвостилстический аспект*. Нежин, 2020. С. 139–144.
2. Гоголь Н. В. Полн. собр. соч. Москва, 2001. Т. 1. С. 40.
3. *Черниговские губернские ведомости*. 1853. № 5. Часть неофициальная. С. 33.
4. Самойленко Г. В. Мир ярмарки у Гоголя и его предшественников. *Самойленко Г. В. Творча спадщина М. Гоголя на перетині епох*. Ніжин, 2009. С. 94–117.
5. Гоголь Н. В. Собрание сочинений. В семи томах. Москва: Худож. лит. 1976. Т 1. С. 18.
6. Малорусские народные предания и рассказы. Свод Михаила Драгоманова. Киев, 1876. С. 56.
7. Гоголь Н. В. Полн. собр. соч. и писем. Москва, 2001. Т. 1. С. 695.
8. Манн Ю. В. Творчество Гоголя: смысл и форма. СПб: Изд-во С-Петербург. ун-та. 2007. С. 15.

References

1. Bagnjuk, A. (2009). *Symvoly ukrayinstva: khudozhn'o-informatsynnyy dovidnyk* [Symbols of Ukrainianness. Art information guide]. Ternopil [in Ukrainian].
- 1a. Belyi, A. (1996). *Masterstvo Hoholia* [Gogol's skill: Research.] Mann Yu. W. (2007). *Tvorchestvo Hoholia: smysl y forma* [Gogol's work: meaning and form].

St. Petersburg: St. Petersburg Publishing House. University; Banzeruk, O. V. (2020) *Funktsyy koloratyvov v povesty N. Hoholia «Strashnaia mest»* [Functions of coloratives in Gogol's story «Terrible Revenge»]. *«Evenings on a farm near Dikanka» Gogol N. V.* [in Ukrainian].

2. Gogol, N. V. (2001) *Poln. sobr. soch.* [Complete collection of essays and letters] - Moscow. (Vols. 1). [in Russian].

3. Chernihiv Provincial Gazette. (1853). 5. The unofficial part, p. 33. [in Ukrainian].

4. Samoilenko, G. V. (2009) *Myr yarmarky u Hoholia y eho predshestvennykov.* [The world of the fair at Gogol and his predecessors] *Samoilenko H. V. Tvorcha spadshchyna M. Hoholia na peretyni epokh – Samoilenko G. V. Mykola Gogol's creative legacy at the crossroads of epochs.* Nizhyn. [in Ukrainian].

5. Gogol N. V. *Sobranye sochynenyi* [Collection of works. In seven volumes]. Moscow: Artist. 1976. Vols. 1. Subsequently, all quotations are given in this edition with a page in the text. [in Russian].

6. (1876) *Malorusskyye narodnyye predaniya y rasskazy. Svod Mykhayla Drahomanova.* [Malorussian folk tales and stories]. Arch of Mikhail Drahomanov. Kiev [in Ukrainian].

7. Gogol, N. V. (2001). *Poln. sobr. soch.* [Complete collection of essays and letters] Moscow. Vol. 1. [in Ukrainian].

8. Mann, Yu. V. (2007) *Gogol's work: meaning and form* [Tvorchist' Hoholya: zmist i forma] [in Russian].

Samoilenko G. V.

Doctor of Philology, Professor, Head of Department of Slavic Philology, comparative studies and translation Nizhyn State University named after Nikolai Gogol

Gogolian flavor in the plot basis of the story «Sorochinsky fair»

The article for the first time in a systematic way reveals in Gogol's novel «Sorochinsky Fair» the use of color in close connection with its semantic load since the adoption of Christianity in Russia and its consolidation in folk art and literature. The author of the article on specific examples of language structures in which different names of colors are used shows how Gogol uses these colors in a certain behavior of the characters of «Sorochyn Fair» and changes the semantics of color shades, or even replaces them with another color. Gogol uses not only a multifaceted range of different colors, but also their shades, which allows you to more vividly paint portraits of heroes, their clothes, but also the circumstances in which the action takes place.

Key words: M. Gogol, «Sorochyn Fair», colors, vocabulary, semantics, language.